

מתווה לרומן סאטירי על החיים בעת הנוכחית

הרי טרם השלמתי את עיסוקי במלעזי האנונימי. העניין הוא שאדם מעין זה עשוי להתברר, בתוך רומן או נובלה, כטיפוס ספרותי רציני וחינוכי מאוד. הדבר החשוב ביותר כאן הוא האפשרות להתבונן מנקודת מבט אחרת, מנקודת מבט כללית, הומאנית, וליצור זיקה בינה ובין האופי הרוסי בכלל, ובינה ובין המערך הסיבתי הגורם, להופעה של טיפוסים כאלה אצלנו בפרט. ובאמת, רק מתחילים לעבוד על אופי כזה, ומייד מודים בכך שטיפוסים כאלה הכרחיים הם לתקופתנו, או, סביר יותר, שלטיפוסים מן הסוג הזה עלינו לצפות בעידן הנוכחי, ואם כעת מועט מספרם באופן יחסי, הרי שזה הודות לחסד אלוהי מיוחד. למעשה, אלה הם אנשים אשר צמחו במשפחותינו המעורערות, לאבות ספקנים ולא מרוצים, אשר העבירו לילדיהם את אדישותם לכל הזוטות ההכרחיות, את לעגם הפקפקני הלא מודע לעצמו אך המרוצה מעצמו, ואיזו תחושת דאגה בלתי-מוגדרת לגבי דבר-מה המאיים להתרחש, משהו דמיוני להחריד. אלה הם הדברים בהם נוטים להאמין ריאליסטים מוכנים ומזומנים אלה כביכול, המתעבים במלוא צינת-נפשותיהם את ההווה שלנו. הנבלים צרי-העין הללו הולידו לא מעט ילדים בעשרים, עשרים-וחמש, השנים האחרונות; נבלים אשר בזבזו את דמי הפדיון¹ והותירו לילדיהם עוני מחפיר והרשאה לשפלות-רות. רבות הן המשפחות מן הסוג הזה. והנה, האדון הצעיר זוכה בתפקיד זוטר במסגרת השירות האזרחי. צורה אין לו לאיש, חוש-הומור אין, קשרים גם אין. יש שכל מולד, למעשה, שכל הרי יש לכולם, אולם כיוון ששכלו חונך קודם כל על בוז חסר-תועלת, אשר ברבע המאה האחרון עוסק אצלנו בליברליזם, האיש טועה לזהות בו מידה של גאונות. אלוהים-אדירים, כיצד זה לא תתעורר באיש יוהרה בלתי מסויגת, כאשר כל שביב של כושר

¹ בעקבות ביטול הצמיחות ברוסיה בשנת 1861, נחקק "חוק הפדיון" המאפשר לאיכרים לפדות את האדמה אשר הייתה שייכת קודם לכן לאדוניהם.

עמידה מוסרי נעדר כליל מתהליך התחנכותו. תחילה הוא מתייחר לו מאוד, אך הודות לשכלו (עבור הטיפוס הזה אני מעדיף אדם חכם מן הממוצע, על אדם טיפש מן הממוצע. רק בשני מקרי הקיצון הללו, היווצרותו של טיפוס כזה אפשרית מלכתחילה), הוא מבין שהבוז הגלוי הוא דבר שלילי בעיקרו אשר לא יוביל לתוצאה בעלת-ערך. הוא מבין גם שהסתפקות של אביו בבוז הזה, נובעת מן העובדה שהוא זקן מטומטם, למרות היותו אדם ליבראלי, ואילו הבן הרי גאון שרק מתקשה בינתיים להוכיח את עצמו. הו! הוא מוכן ודאי לכל מעשה שפל; הרי מדוע שלא יעשה שימוש בשפלות שכזו עבור איזו מטרה מעשית? נוסף על כך, מי בימינו יכול להוכיח ששפלות-רוח היא שפלות-רוח וכיו"ב. קיצורו של דבר, הרי הוא התחנך על פלפולים מוכנים-מראש כאלה בדיוק. עם זאת, עד מהרה הוא מגלה שכיום, כדי לעשות שימוש במעשה שפל במסגרת מעשית, יש להמתין ארוכות ל"מקום-פנוי". יתירה מזאת, המרחק מן המוכנות המוסרית למעשה שפל, עד לביצוע עצמו, רב הוא, גם עבור אדם שכמותו. לפני הביצוע הוא עוד מוכרח, כמו שאומרים, להתייעל. כמובן שאם היה מעט טיפש יותר, היה עשוי להסתדר חיש-מהר: "הלאה השאיפות הנשגבות; יש להידבק מיד לדמות בכירה כזו או אחרת, לעבוד עבורה בצייתנות – ולבסוף תצא קריירה". אך ההערכה העצמית, הביטחון בגאונותו שלו עצמו, עדיין מהווים מכשול: אפילו במחשבתו אין הוא מסוגל לקשור את גורלו המשוער, בגורלה של דמות אחרת, בכירה ממנו: "לא, כעת אני אולי באופוזיציה, אך אם יש לו צורך בי, שיבוא הוא אליי". וכך הוא מחכה שמישהו יבוא להשתחוות בפניו, וזועם ומתרגז ומחכה עוד, ובינתיים מישהו כמוהו מתקדם בסולם התפקידים ועוקף אותו, מישהו אחר מתקבע לו באיזה מקום נוח ואילו השלישי בכלל מתמנה למנהלו. עם השלישי הזה אפילו למד בבית-הספר הגבוה, ואף המציא לו איזה כינוי משעשע וחיבר עליו אפיגרם בחרוזים כשעוד הוציא את כתב-העת של המכללה וכונה גאון בפי כל. לא, זה כבר מעליב! למה הוא, למה לא אני? והרי כל המקומות הראויים תפוסים כעת! לא, הוא חושב לעצמו, הקריירה הזו אינה בשבילי, והרי אין שום טעם בשירות האזרחי הזה; הרי לשיטים הוא נועד; ספרות! זו הזירה עבורי! כך הוא מתחיל לשלוח את יצירותיו לכתבי-עת, תחילה בעילום-שם, אחר-כך בציון שמו המלא. איש אינו עונה לו כמובן. בקוצר-רוח, הוא מתדפק באופן אישי על דלתותיהן של מערכות כתבי-העת.

לעתים, בעת קבלת כתב-היד הוא אף מרשה לעצמו איזו הפגנת בוז, איזו התחכמות או הערה שנונה, אך כל זה לא עוזר. "לא, נראה שגם כאן הכל תפוס", חושב הוא לעצמו בצחקוק של צער. אך עיקר התענותו נובעת מן הצורך המצמית לחפש תמיד ובכל מקום אחר אנשים פחותים ממנו. הוא אף לא היה מעלה על דעתו את האפשרות לשמות על כך שיש טובים ממנו! ברגע זה בדיוק צצה במוחו המחשבה לשלוח לאחד מכתבי-העת, זה אשר העליכו במיוחד, איזה מכתב נאצה לא-חתום. כותב, שולח, כותב שוב – העניין מוצא חן בעיניו. המעשה לא מניב שום תוצאות, הכל סביבו עדיין חרש, אילם ועיוור. "לא, זו אינה קריירה", הוא מחליט לבסוף, וגומר בליבו, אף על פי כן, לנסות ולתפוס איזה מקום נוח בקרבתה של איזו דמות בת-השפעה. הוא בוחר לו דמות כזו; מנהלו הישיר. כאן ייתכן כי קשריו הנלוזים או כוח המקרה, מאפשרים לכך לקרות. הרי גם פופרישצ'ין² אצל גוגול התחיל מכך שהצטיין בהשחזת נוצות הכתיבה וכתוצאה מכך זכה לעבוד עבור הוד-רוממותו באופן בלעדי, בדירתו המפוארת, שם פגש את בתו, שעבורה אף השחזי שתי נוצות. אך תם זמנם של הפופרישצ'ינים, וגם נוצות אין משחזים עוד ונוסף על כך, אין באפשרותו של גיבורנו להתנגד לאופיו: לא נוצות בראשו אלא חלומות נועזים לאין שיעור. קיצורו של דבר, בתוך זמן קצר ביותר הוא מחליט שהצליח לשבות בקסמיו את בת המנהל ושהגבירה הצעירה מאוהבת בו עד כלות. "נו, הנה הקריירה", חושב הוא לעצמו, "וחוץ מזה, למה נועדו הנשים אם לא למען הבטחת קריירות עבור אנשים נבונים: בכך מסתכמת למעשה השאלה הנשית, אם דנים בה בצורה ריאליסטית. והדבר החשוב ביותר, שאין בכך כל גנאי: הרי רבים הם המשתמשים בנשים למען מטרות מעשיות שכאלה". אולם – גם כאן כמו במקרה של פופרישצ'ין, מופיע שלישי! המקרה של פופרישצ'ין תואם היטב לאופיו: דעתו נטרפת עליו על בסיס הרעיון הכפייתי הרודף אותו: היותו מלך ספרד. התיאור של גוגול מדויק כל-כך! מה נותר לפופרישצ'ין המושפל, ללא קשרים, ללא קריירה, ללא אומץ או יוזמה, ועוד בזמנים הפטרבורגיים, אם לא להיכנע לחלומותיו הנואשים ביותר? אולם הפופרישצ'ין שלנו, פופרישצ'ין בן-זמננו, בשום פנים ואופן לא מוכן

² אקסנטיי איונוביץ' פופרישין – דמות בתוך הסיפור של גוגול "רשימותיו של מטורף" (1834).

להודות בכך שהוא זהה לאותו הפופרישצ'ין המקורי מסיפורו של גוגול, אך שלושה עשורים מאוחר יותר. בנפשו מתחוללת סערה של תיעוב ארסי ביותר, והנה, הוא משליך את עצמו אל תוך חלומו – אולם כעת מדובר בחלום שונה בתכלית. הוא ניזכר במכתבים האנונימיים; הוא מסתכן במכתב נוסף כזה, אולם הפעם המכתב אינו מיועד לכתבי-עת ספרותיים: הוא חש את השינוי הגדול במצב-הצבירה של קיומו המעשי. הוא ננעל בקיטונו, הוא רועד מפחד שמא מישהו יראה אותו, הוא כותב וכותב, הוא משנה את כתב ידו ולבסוף מצליח לייצר ארבעה עמודים של השמצות וגידופים. הוא שב וקורא במכתב בהנאה אין-קץ ולפנות בוקר, בתום הלילה המפרך, הוא שולח את מכתבו לשליש – הארוס של מושא תשוקותיו. כתב-ידו עוות, אין בו חשש. כך הוא סופר את השעות ומדמיין כיצד מכתבו מגיע לארון הצעיר, כיצד הוא מגלה שמדובר בארוסתו; הוא ודאי ייבהל מאוד; ודאי יבטל מיד את האירוסין, "הרי זה לא מכתב אלא יצירת-מופת"! ידידנו הצעיר מבין היטב שהוא נבל קטן וחדל-אישים, אך הוא דווקא מרוצה מכך: "אנו חיים בתקופה של פיצול מחשבתי, של התרחבות מחשבתית; לא תשרוד היום באמצעות ישרה מחשבתית".

רעיון המכתב נכשל כמובן והחתונה מתקיימת כמתוכנן, אולם זוהי רק ההתחלה; גיבורינו גילה את ייעודו. מחזה התעתועים קנה שביטה במוחו. בלהט עז הוא מסתער על עיסוקו החדש: מכתבים אנונימיים. הוא מברר פרטים אישיים אודות הגנרל³ שלו, הוא מהרהר ומחשב, הוא שופך על הדף את כל מה שהצטבר בתוכו במהלך שנים של שירות ציבורי בלתי-מספק, של כבוד עצמי רמוס, של קנאה ארסית. הוא מבקר את כל מעשיו של מנהלו, הוא לועג לו בצורה הנלוזה ביותר, וכל זאת במספר מכתבים, בסדרה שלמה של מכתבים. הו! איזו הנאה שואב הוא מן העיסוק הזה! מעשיו של הגנרל, של אשתו, של פילגשו וכסילותה של כל החבורה הזו – כל זאת מוצא את דרכו אל דפי המכתבים. מעת לעת הוא אף חוטא בחשיבה בעלת גוון פוליטי; כלאחר יד משרבט מכתב המיועד לאיזה שר, בו פורט את הצעותיו לשיפור פניה של האומה הרוסית. "לא, השר לא יוכל שלא להשתומם נוכח גאונותו, ומכתב זה יגיע ודאי ל... לכזו דמות, זאת-אומרת, רמת-דרג ש... בקיצור *courage, mon enfant*, וכאשר יחלו

³ דרגות הפקידות הממלכתית בתקופה הצארית חפפו את הדרגות הצבאיות.

החיפושים אחר מחבר המכתב, אופיע בפניהם, זאת-אומרת, ללא כל בושה". קיצורו של דבר, נפעם מיצירותיו, הוא רואה בעיני רוחו כיצד מכתביו נפתחים וארשת פניהם של הקוראים משתנה לבלי הכר... במצב רוח שכזה הוא אף מרשה לעצמו מעשי קונדס: במסגרת תעלוליו, הוא כותב לעתים לאנשים משעשעים ביותר, לא בוחל אף באחד, ייגור ייגורוביץ', הפקיד הראשי הישישי, אשר כמעט מאבד את שפיותו בעקבות מכתב אנונימי המבקש לשכנעו ברומן אותו מנהלת רעייתו עם מפקח המשטרה המקומי (העניין הוא שהדבר אף עשוי להיות נכון בחלקו). אולם לאחר זמן מה... מחשבת-פתע עולה בראשו: הרי הוא עצמו פופרישצ'ין, לא מעבר לפופרישצ'ין, אותו פופרישצ'ין, אך שפל לאין ערוך, ואילו הפתקאות הללו מאחורי הגב, כל העוצמה האנונימית הזו שלו היא למעשה מחזה תעתועים ותו לא, ועוד מחזה תעתועים עלוב כל-כך, מתועב ומביש, גרוע אף מן החלום על כס המלכות הספרדי. ובדיוק כאן מתרחשת תקרית חמורה מאוד, כבדת משקל הרבה יותר מאיזו הטלת קלון: "קלון, כקליפת השום הוא; כיום רק רוקחים חוששים מן הקלון, ואילו המאורע המדובר מחריד הוא באמת. העניין הוא שחרף זהירותו המושכלת, בהזדמנות אחת, באחד מרגעי התבוססותו בנפלאותיה של הקריירה החדשה, בדיוק לאחר משלוח המכתב לשר, בכל-זאת לא הצליח לנצור את לשונו וסיפר על מכתביו – למי? לבעלת-הבית הגרמנייה שלו, – לא הכל כמובן, הכל ממילא לא הייתה משכילה להבין, אלא מעט מאוד, ככה, מפאת הסחף הרגשי; אולם מה כבירה היא פליאתו כאשר כחודש לאחר מכן, פקיד חרישי אחד ממחלקה אחרת, המתגורר אצל אותה בעלת-בית, בחדרון מרוחק, איש שתקן ומרושע למראה, לפתע, ברגע של רוגז, רומז לו בחלפו על פניו במסדרון כי "הוא, זאת אומרת, הפקיד החרישי, הינו אדם מוסרי שאינו מרשה לעצמו לחטוא במשלוח מכתבים אנונימיים כמנהג אדונים מסוימים". הנה לך! בהלתו הראשונית [של גיבורינו] אינה כבירה; לאחר שבוחן את הפקיד, – אתו נאלץ להשלים באופן משפיל ביותר, – הוא משתכנע בכך שהאיש אינו יודע כמעט כלום. אולם... אם בכל זאת יודע משהו? בנוסף לכל, במחלקה צצה שמועה שמאן דהו שולח מכתבי נאצה להנהלה בדואר העירוני, ושמדובר באחד משלהם. פקידינו האומלל מתחיל לתהות, ואף מתקשה להירדם בלילות. קיצורו של דבר, ניתן להציג כאן בבהירות רבה את עינויי נפשו, את חששותיו, את מעידותיו. לבסוף, הוא

כמעט משוכנע בכך שכולם יודעים הכל אולם ממאנים לספר לו בינתיים; כאשר לאפשרות של פטורין, הרי שמדובר בדבר מוגמר; אך העניין לא יסתיים בכך כמובן, הקיצור, דעתו כמעט ונטרפת עליו. והנה יושב הוא במשרד וזעמו הכביר מופנה לכל עבר: "הו אנשים נתעבים ומרושעים, – חושב הוא לעצמו, – כיצד זה אפשר כך להעמיד פנים! הרי יודעים הם שבי מדובר, יודעים כולם עד האחרון, הרי הם מתלחשים על כך בינם לבין עצמם כאשר אני עובר על פניהם, יודעים על המסמך שהוכן עבורי שם במשרדו של המנהל ו... וכולם מעמידים פנים! מסתירים ממני! הם מקווים להתענג על הרגע שבו יגררני לעבר היציאה... לא ולא! לא!" והנה חולפת לה שעה והוא, כאילו באקראי, נושא איזה מסמך אל משרדו של הוד-מעלתו. הוא נכנס, מניח את המסמך על השולחן בהדרת כבוד, הגנרל עסוק בשלו ואינו נותן דעתו למתרחש, הוא מסתובב בכוונה לצאת חרש, אוחז בידית ו-לפתע, כפי שנופלים אל לוע התהום, משליך עצמו ארצה לרגליו של הוד-רוממותו, הגם שרגעים ספורים קודם לכן, לא היה מצפה מעצמו לפעולה מעין זו. "בין כה וכה נגזר גורלי, עדיף כבר שאודה בכל!" "רק בשקט, הוד-רוממותך, בבקשה לא בקול-רם, הוד-רוממותך! שלא ישמעו שמה, ואני אספר הכל, הכל אספר, הכל!" – מתחנן כאילו יצא מדעתו, בשלבו כדי כך את ידיו בצורה מגוחכת, לפני הוד-רוממותו הנפעם אשר כמובן אינו חושד בדבר. הרי גם כאן גיבורינו פועל בהתאם לאופיו, – הרי מדוע השליך עצמו כך? כמובן מפאת מחלתו, תשישותו הנפשית, ובעיקר מפאת העובדה כי הוא, – הפחדן המתרפס, המושפל, המאשים עצמו בכל, – בכל זאת קיווה עדיין, כשוטה המתבוסס עוד בגאוותנותו, שאולי, הוד-רוממותו, לאחר שישמע את סיפורו, יתפעם בכל-זאת מגאונותו המתפרצת, – יושיט אליו את שתי ידיו, בעזרתן חתם על מסמכים כה רבים לטובת האומה, ויאמרו אל חיקו: "הייתכן כי התדרדרת לכדי כך, אתה, בחור צעיר ואומלל, אך עם-זאת מוכשר כל-כך! הו! הרי זו אשמתי הבלעדית; לא הבחנתי בך! אני נוטל על עצמי את כל האשמה. חי אלוהים, עד אילו תהומות נאלצים להידרדר צעירנו באשמת מנהגינו המיושנים ודעותינו הקדמות! אולם בוא, בוא ואאסוף אותך אל חיקי, וחלוק נא עמי את דרגתי ומעמדי ו... ויחד נעמיד את משרדינו הממשלתי על הרגליים!" אך כל זאת לא קרה, ובחלוף זמן רב, בקלונו ובביזיונו, בהיזכרו בבעיטת חרטומו של המגף הגנרלי הישר בפרצוף, הוא, כמעט בכנות, הטיל את

האשמה על גורלו ועל בני האדם: "פעם אחת בחיי, כלומר, ביקשתי להושיט את זרועותיי אל בני האדם, ומה היה שכרי?" אפשר לחשוב כאן על סיום טבעי ועכשווי לגמרי, למשל, הוא, לאחר שאיבד את מקום עבודתו במשרד הממשלתי, נשכר בתור חתן במסגרת נישואים פיקטיביים בעבור מאה רובל, ולאחר הטקס, הוא הולך לכיוון אחד והיא לכיוון אחר, למאהב שלה. "גם יפה, גם הוגן", – כפי שנהג להתבטא מפקח המשטרה אצל שצ'דרין⁴ במקרים כגון אלה. קיצורו של דבר, נדמה לי שטיפוס המלעז האנונימי, הוא נושא לא רע בכלל עבור נובלה. ורציני. כאן, כמובן, יש צורך בגוגול, אולם... אני שמח על כך לפחות, שבמקרה עליתי על הרעיון. אולי באמת אנסה לכלול [אותו] ברומן.

מתוך "יומנו של סופר", 1877

(מרוסית: טינו מושקוביץ)

⁴ מיכאיל סלטיקוב שצ'דרין (1826-1889), סופר, עיתונאי ועורך רוסי. הכוונה היא לאפיוזרה מן הפרק השלישי של ספרו "אידיליה בת-זמננו".